

esetben az individuális, az életrajzi adatok egy-szeri érvényessége diadalmaskodott a történetileg általánosító szemléleten. Évekkel ezelőtt, egy rövid tanulmányban, amely *Az életrajz – élet és mű* címmel, magyarul is megjelent (Helikon, XIX. 1973.11.), már megírtam, nagyjából hogyan képzem el a két aspektus szintézisét. A származás, a szülői ház, a tanulmányok, a hivatás, a kalandok a szerelemben és az életben csak akkor említen-dők meg, ha az alkotó életművéhez történeti hát-térként szolgálnak. De ajánlatos lenne, mindenek-előtt, mintegy bevezetőként összefoglalni az egyes korszakok íróira jellemző, közös életrajzi vonásokat: egészen más szemléletet nyújtanának, mint az egyenkénti felaprózás. Éppenséggel ért-hető, ha Petőfi nevének hallatán minden magyar szíve gyorsabban ver, de itt sem szabadna a magától értetődő lelkesedést eképpen miszti-fikálni: (Petőfi) „az istenek magyar kedveltje, minden megadott neki ahhoz, hogy nagy költő legyen: tehetség, történelem, sors... Petőfi akkor érkezett, amikor érkezéséhez megérett az idő. És oda érkezett, ahova a nép költőjének, a forradalom költőjének kellett érkeznie.” (299. l.)

Egy nemzeti irodalom fejlődése a nemzeti nyelv és az ezen belül kialakuló irodalom ki-fejezési lehetőségeinek fejlődése alapján megy végbe. De a nemzeti irodalom egyidejűleg fejlődik a nemzetivel való állandó kölcsönhatás és a társadalmi változások következtében, meg a kül-földi kapcsolatok ösztönző irodalmi hagyományainak révén. Nem lehet azt mondani, hogy a magyar nemzeti irodalom tradícióinak kiemelését mellőzték volna, de még plasztikusabban kellene kidolgozni: – a külfölddel történő összehasonlításnak nem lenne szabad neveknél és címeknél leragadnia. Így pl. Arany neve mellett a 249–250. oldalon mindjárt Hugo, Baudelaire, Keller, Storm, Meyer és Tennyson áll, a „hangulati novellák”-ról azt állítják a 319. oldalon, hogy „nem Maupassant-nal, Tolsztoj-jal vagy Zolá-val rokoníthatók, hanem Anatole France-val és Turgenyevvel.” Maupassant és

Tolsztoj, France és Turgenyev – az ember csak csodálkozik! Kassák lírájában állítólag „expresszi-onista, futurista és dadaista vonások ismerhetők fel.” (446. l.)

Másrészt azonban, amikor a 96. oldalon azt írják Faludiról, hogy „versei a magyar irodalom-ban elsőként egyértelműen modern költe-mények”, – akkor szeretné tudni az olvasó, mi volt hát Faludinál ez a „modern”, illetve mit nem lehet „modern”-nek tartani az eddigi lírai hagyom-ányokban? A 294. oldalon olvassuk: „A korábbi prózai műfajokhoz most egy újabb csat-lakozott, igen magas színvonalon – az esszé.” Mégis, hogyan lehetne ezt a rendkívüli módon figyelemre méltó eredményt megmagyarázni és megokolni? – Ugyancsak misztikusan hangzik a 306. oldal egyik állítása: „A körülmények egy-szerűen megkövetelték a fejlődéregényt.” És ekkor az olvasó fülében Brecht szavai csengenek: „De a körülmények, a körülmények nem olyanok...”

Elég az ellenvetésekből! A kritikus szemű olvasónak engedjék meg ezek után, hogy a kézikönyv egyik fontos vonását kiemelje, imponálóan áttekintő struktúráját. Hiszen az olvasó számára csak a szerkezet egészének ez át-tekinthető volta teszi lehetővé, hogy segítségével tudatosítsa ellenvetéseit és kívánalmait, és meg-fogalmazza azokat. Úgy érezzük, hogy a szerzők igen érzékenyen követték nyomon a bemutatott írók sorsát, s hogy az irodalmi élet minden rejtek-helyére bevilágítottak. Egy valamit teljes mérték-ben sikerült elérniök: meggyőzték az olvasót arról, hogy a magyar irodalom a világirodalom egyik jelentős alkotóeleme, – sőt, világirodalmi szintű irodalom. Erdemes érte magyarul tanulni.

A világos építkezés struktúráján az ellen-vetések semmiféle változtatást nem kívánnak –jó sokat kihúzni belőle, ugyanannyit hozzátenni, és a kézikönyv alapmű lesz.

(Ford.: *Kajtár Mária*)

Zdenko Škreb
(Zágráb)

MÁLYUSZ ELEMÉR: EGYHÁZI TÁRSADALOM A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Bp. 1971. Akadémiai K. 398 l.

Hogy Mályusz Elemér 1971-es évszámmal meg-jelent könyvéről csak most jelenik meg ismer-tetés, legalább részben azzal menthető, hogy e sorok írója évekig külföldön tartózkodott, s ha

már megjelenésekor kellő figyelemmel tanul-mányozta is a kötetet, akkori körülményei nehezen engedték volna, hogy írjon róla. Meg-lehet azonban, hogy a hosszú késedelem évei nem

múltak el haszon nélkül: a könyv ma már némi-
képpen történeti távlatban, lassanként hatásában
szemlélhető, s maga az ismertető is szerzett idő-
közben irodalomtörténeti használhatóságát il-
letően, bizonyos tapasztalatokat, amiknek
tárgyszerű elmondása valószínűleg érdekelni fogja
e folyóirat olvasóit.

Ami a történeti távlatot illeti, a megformálás
bonyolult processzusa után, minden közlés el-
hangzásakor válik hatékonyá, ill. akkor derül ki,
hogy hatékony-e voltaképpen. Mályusz
Elemérnek először az *Egyházi társadalom*-ban
teljes részletességgel kifejtett gondolatai már a
könyv megjelenése előtt befolyásolták a kutatást.
Először nyilván akkor, mikor a budapesti
egyetemen előadást tartott a középkor végéről,
majd biztosan az 1943–44-ben véglegesnek szánt
szöveg néhány terjedelmes részletének (1947,
1958) megjelenésekor, végül pedig 1971-ben,
amikor a könyv „háromszor kilenc év” után teljes
egészében napvilágot látott.

A Horatius tanácsát triplán meghaladó idő
persze nem múlt el nyomtalanul a munka fölött.
Terve 1934–36-ban két meg gondolásból fakadt:
az egyik az volt, hogy „okleveleinket jelentős
számban klerikusok állították ki, sőt az általuk
megörökített tényeknek gyakran van más egyház-
történeti vonatkozásuk is, s így az oklevélkritika
nem volna teljes az efféle részletek ismerete
nélkül”; a másik abban állt, hogy „középkori
egyház történetünk művelése messze elmaradt az
Európa-szerte dívótól.” A könyvben valóban
található példa az egyházi viszonyok közelebbi
ismeretén alapuló kritikára. Kiderül például,
hogy IV. Bélának a győri és veszprémi egyház-
megye számára, a kanonokok és a plébánosok
vizsolyának rendezésére 1255-ben, egyező
kejtellemmel kiadott okleveleinek esetében éppen a
nagyfokú azonosság, más helyeken az eltérés
bizonyítja a hitelességet; az az 1478-i oklevél
viszont, amely három szentség magyar nyelvű
kiszolgáltatását kérte, Kemény József hamisít-
ványa. Az egyháztörténet beható ismeretének
fontosságát és kutatásának korszerűvé emelését
az igazolhatja egyebek között, hogy Magyar-
országon a két szín alatti áldoztatás „bizonyos
vonatkozásokban” a reformációig megmaradt
(tehát a XV. században nem kell feltétlenül
huszita hatást keresni benne). Más lapra tartozik,
hogy az egyháztörténeti kutatás ma is eléggé el-
hanyagolt, bár újabban a hereziológia és az
eszméletörténet terén jelentős eredményekről
olvashattunk.

A könyv megformálásának történetébe
tartozik a szerzőnek az a kijelentése, hogy a 30-as
években „fiatalos lelkesedés” fűtötte Max Weber
iránt, s hogy a német tudós „bizonyára” be-
folyásolta történeti felfogását, noha ez nem „köz-
vetlen”, vagyis nem lábjegyzetekben realizálódik.
A vallomás senkit nem lep meg, aki Mályusz
Elemér korai munkáit ismeri, s érthetőnek találja,
hogy még ebben a könyvében is úgy idézi
(egyetlen alkalommal) Webert, hogy „az őt
jellemző meggyőző erővel igazolta” „az indiai
brahmánok és a kínai mandarinok értelmiségi
munkakörének” papi tevékenységéből való ki-
bontakozását. Nem kevésbé érthető azonban
érdemeinek elismerése mellett („szociológiai
szemlélet”) kritikája sem, hogy ti. az
1943–44-ben megfogalmazott kézirat az ő be-
folyása alatt formálódott „statikus öszkép”-pé,
mely csak lassan „az egyházi magister-rétég ki-
bontakozásának és önállóulásának” felfedezése
után s a „marxizmus gondolkodást átforgató”
hatására alakult át fejlődésrajzzá.

A legnagyobb figyelmet érdemi e vallomás,
amely félszázados tudományos pályára világít rá.
A historiográfia történetírója mindenesetre
kényelmesebb helyzetben lesz, mint majdan az
irodalomtörténetírásé, mikor ez Horváth János
Magyar irodalomismeret-ében álló alapfogalmak
eredetét igyekszik tisztázni, mert vallomást nem
ismerve és lábjegyzetekre sem bízhatva magát,
csak találgathatja, milyen közelművelő irányzattal
hozható összefüggésbe szociológiai irodalom-
fogalma s az ízlésé, ami „közös lelki forma” nála.
Az új irodalomszemléletnek megvolt az az óriási
előnye, hogy az egyoldalú és gyakran indokolat-
lanul lelkendező jelzőkben nyilvánuló esztétizálás
háttérbe szorultatott általa, s a közönséggel való
relációban a magyar irodalom tömegtermelésének
azon produktumai is tárgyalhatók a szak-
tudományban, amelyeket másutt csak az újabb
elméletek hatására fedeztek fel az irodalmárok.

Horváth János és a nála pontosan húsz
esztendővel fiatalabb Mályusz Elemér neve azért
is kerülhetett itt egymás mellé, mert ők, a
leghagyományosabb „nemzeti tudományok”
művelői, szociológiai szemléletet hoztak szak-
jukba, mely, mint Mályusz Elemér példája
mutatja, továbbfejleszthetőnek bizonyult,
Horváth János esetében pedig talán ugyancsak
kiindulópontul szolgálhat az irodalomtörténeti
kutatások körét kiterjeszteni igyekvő újabb
törekvések számára (irodalomszociológia, recep-
ció-kutatás). Az már a XVIII. század közepéig

visszanyúló közös tradíció, hogy a „források”, mármint a teljesen feldolgozott és áthasonított szakirodalom német és francia. Az előbbi nyelvet minden iskolázott ember értette egykor, az utóbbit az igazán műveltek tudták. Akkoriban egy korábbi kor eleven hagyományaként élt továbbá az adatok tisztelete és könyörtelen kritikája, de ugyanakkor jelentkezett a szintézis-alkotás vágya s az a nyílt vagy burkolt tudományos törekvés, amely a magyar kultúra (történelem és irodalom) helyét igyekezett reálisan megállapítani.

Ha Horváth János *Magyar irodalomismeret-e* az 1920-as években bővebben kifejtve németül vagy franciául megjelenik, valószínűleg évekig beszélnek róla a nemzetközi tudományosság fórumain; Mályusz Elemér arra gondolt, hogy a hazai egyháztörténet jelenségeit úgy próbálja egységbe foglalni, hogy egyszeresmind egy lépéssel tovább haladjon, „mint ameddig a kutatók tőlünk nyugatra eljutottak.” E „kissé nagyzó gondolat” (Mályusz) azon a teljesen helytálló megfigyelésen alapult, hogy a középkori magyar anyag terjedelme akkora, hogy még áttekinthető és feldolgozható. Hozzátehetem, hogy számos más, irodalmi területen sem nagyobb, s megjegyezhető, hogy néhány olyan probléma kidolgozására alkalmas, amelyet „tőlünk nyugatra” észre sem vesznek, mert a világos felismeréshez keleten található tények szükségesek elengedhetetlenül. Nem lehet pusztá véletlen, hogy Mályusz Elemér egy szovjet tanulmányút és egy Bécs számára írott cikk tanulságai készítették, hogy újra elővegye régen heverő kéziratát.

Történések vitatkozhatnak azon, helyese-e a feudális rendtől való szoros függése miatt „az egyházat összességében pseudo-társadalomnak” fogni fel; már nem lehet vitatni, hogy az *Egyházi társadalom* cím alatt a könyv a középkori magyar értelmiség történetét tárja fel addig az időpontig, amikor már a világi intelligencia kerül előtérbe. A szellemi elit Mályusz Elemér becslése szerint a XI–XII. században 150–200 főnyi lehetett; beleértve a külföldieket is, mert a magyar klérus még nem tudott „kellő számú klerikust saját erejéből kinevelni és idegenek igénybevételére kényszerült.” A döntő jelentőségű középréteg kialakulása még a XII. században indult meg; 1222-ben a papság rendi jogokat biztosított magának, a kanonokok lassanként visszahúzódtak a zsolozsmázástól, helyettük állítottak maguk helyett (prebendarius), hogy ők maguk, akik egyre nagyobb számban fordultak meg külföldi

egyetemen, képzettségüknek megfelelő munkának szenteljék erejüket. A XIV. század második negyedében, ugyancsak testületé alakulva, a káptalanokban foglalkoztatott alsóbb papság tömörült, hogy a XV. század második felétől ez is magánál „lejjebb állókra” próbálja áthárítani liturgikus kötelezettségeit.

Ez az apró vonásokból, éles kritikával felépített fejlődés csak úgy mehetett végbe, hogy a papság középső rétege a XIII–XV. század folyamán egyre nagyobb bevételekre tett szert, mely magasabb életszínvonalat biztosított. Kulturtörténetileg a vagyonosodás fontossága abban áll, hogy az egyháziak rendje mint zárt testület szokásszerűen gondoskodott utódainak képzéséről, kik aztán tanulmányaik által a beneficiumok várományosai lettek. A jelenséget „öröklődő szokásnak” nevezi Mályusz Elemér, amelyet „a társadalomnak az öntudatlan fejlődés során kialakult felfogása váltotta ki”, s amelynek háttérben az a törekvés húzódik meg, hogy a vallás fennmaradását művelt papok által vélték biztosíthatni. Ez a szokás volt végül az a tényező, amelynek eredményeképpen a XVI. század elején „nagy számú tanult, iskolázott ember élt magyarországon”.

Mályusz Elemér könyvének ez az egyik alap-tétele. A másik a szellemi élet, közelebről a vallásos gondolkodás történetébe tartozik, s az új, XIII. századtól jelentőssé váló egyházi értelmiség felfogását azáltal hivatott bemutatni, hogy a szerző különbséget tesz a XI–XII. századra jellemző „liturgikus vallásosság” és a középkor végének állapota között. Az elsőt a „személytelen vallásosság” fokának nevezi Mályusz Elemér, a másodiknak „szellemi légkörében” a „vallásosságnak, hitnek személyessé” válása lesz meghatározóvá. A szerző az előadottak értelmében használja idézőjelben az elvilágiasodás szót: az „átlagos pap” tipikus képviselőjének Thyr Mihály kassai plébánost tartja, aki javadalmáról lemondva a karthauzi rendbe lépett. Nem tekinti tehát az elvilágiasodás jelének, hogy a kanonokok visszahúzódtak a zsolozsmázástól, s részint az értelmiség fejlődésének, részint „öröklött társadalmi és kormányzati” rendszernek tulajdonítja, hogy királyi tisztviselők egyházi javadalmakat kápnak fizetésül, mert akkor más fizetési, sőt – beneficiumok halmozásán kívül – fizetésemelési lehetőség nem volt. Fordulat akkor következett be, amikor nem egyháziak hagyják el pozíciójukat az udvar kedvéért, hanem világiak igényelnek maguknak egyházi birtokot szolgálataik

honorálására. A liturgikus és a modernebb vallássosság fogalmának bevezetése egyszerűen világossá teszi a monachális rendek XIII–XV. századi hanyatlását, melyekkel szemben megtartják pozíciójukat a remete-szerzetek, az új korszak igazi gyermekei pedig, a koldulórendek, vezető szerephez jutnak.

Az irodalomtörténész érdeklődését a fentiek után már nem is a könyv IV., Irodalmi élet című fejezete köti le elsősorban, amely a papi írásbeliség egész területét öleli fel, s a benne említett egyes művek ma jobbra csak címükkel kapnak helyet a szintézisekben (egyházjog, agenda, kazuisztika), mert az irodalmi elemzés módszereivel alig közelíthetők meg. Sokkal megízívelendőbbek az előadottakból következő új megállapítások és a belőlük lesűrhető tanulságok, melyek kutatási programmá bővíthetők. Ilyen megállapítás az, hogy „egyházi irodalmi kultúránk ... minden ízében a papság és a szerzetesség igényéhez igazodott. Termékeinek túlnyomó része gyakorlati céllal íródott, akár önálló írói műveknek tekinthetők, akár csak másolatok.” Az írásbeliség gyakorlatot kiszolgáló volta miatt nagyfontosságú a különböző rétegek érdeklődésének megállapítása, s fontos következtetésekre ad alkalmat bizonyos fajtájú munkák csekély száma vagy teljes hiánya. Úgy látszik, hogy a mélyebb teoretizálás még nem volt „gyakorlati szükséglet”, s az „állandó egyetem hiánya ... , bármily nagy akadályok állottak szervezésének útjában, mégsem oka, hanem csak kísérő jelensége” annak a társadalmi ténynek, hogy „nálunk viszonylag kevesen választják élet-hivatásul az intellektuális munkát.” Hogy pedig kevesen választják, a városi polgárság viszonylagos fejletlenségének tulajdonítható.

Nem kevésbé jelentős tényező a kulturális színvonal megítélésénél, hogy egyes művek mekkora késéssel jutottak Magyarországra, s itt merül fel a kódexirodalom valamint Temesvári Pelbárt és Laskai Oszvát teljesítményének, európai sikerének és nem utolsó sorban forrásaik értékelésének kérdése, mellyel még jórészt adós a magyar filológia. Fontos továbbá, hogy a XV–XVI. század fordulóján „az értelmiség műveltsége alapjaiban még egyházi jellegű” amiből egyenesen következik, hogy kulturális téren ekkor még „az egyházi társadalom járt elől, a világi intellektuális réteg pedig még csak követte.”

Pais Dezső sokat idézett szegedi előadása (1953) óta egyre nagyobb érdeklődést kelt az

irodalmi magyarnyelvűség és az irodalmi nyelv kialakulásának nálunk kínosan hosszadalmas folyamata. Mályusz Elemér eredményei láttán feltehető, hogy ennek kezdeteit nem a XVI. századi deákok és urak meg írásszonyok leveleinek nyelvi elemzésével kellene kezdeni, (vagy nem erre fordítani a főfigyelmet,) hanem a középkori értelmiséget most már jobban ismerve, fel kellene venni egy előtörténetet, s ennek dokumentumait a magyar nyelvű kódexirodalomban keresni, melynek kutatása, a huszita biblia maradványait tartalmazó kéziratok kivételével, meglehetősen háttérbe szorult. Nagyan elősegítené e kutatást, ha tekintetbe vennénk a középkori toiforgatók mindennapi munkájának Mályusz Elemér könyvében olvasható leírását.

A prédikátor latin prédikáció-mintát olvasott el, de „beszédét magyarul már saját szavaival fogalmazta meg, szónoki készsége segítségével.” Amin a nehezen érthető kifejezéseken kívül gondolkoznia kellett, a beszéd felosztása (distinctio) volt: a Gyulafehérvári Glosszák írója pontosan ezt a részt fordította a maga számára magyarra, s minthogy a középkori szabályok megkívánták az egyes tagok megírmeltetését, a glosszátor is így járt el. A bíróságokon a bírák magyarul beszéltek, „s csak a határozatok megfogalmazása és írásba foglalása történt latinul”, az ítéletet viszont szükségképpen megint magyarul kellett kihirdetni. A leírt processusból nyilvánvaló, hogy a latin és a magyar nyelvet váltogatva kellett használni, s a nótáriusnak tolmácsolni és fordítani egyformán kellett. Ezek után kézenfekvő a gondolat, hogy a latin magyarra és az „élő nyelv” deákra fordítása, legalábbis a tömegesebb oklevelezés megindulása óta, mindennapos volt; következik még, hogy ebben minden jegyzőnek nagy gyakorlattal kellett rendelkeznie, s következik végül, hogy mikor az első magyar nyelvű leveleket és diplomákat papírra vetették, nem tettek mást, mint a már régen meglévő szóbeli gyakorlat eredményeit rögzítették.

Ugyanezt kell feltennünk a magyar prédikátorról is, akinek szónoki készsége az egyéni tehetségen túl a szóbeli praxisban csiszolódott; az is biztosra vehető, hogy beszédének retorikusnak kellett lennie, (különbön hogyan is hathatott volna a hívekre,) hallgatói pedig egyenesen elvárták tőle bizonyos formulák tiszteltben tartását, szinte a magyar kereszténység kezdetétől kialakult nyelvi alakzatok alkalmazását. Mályusz Elemér társadalomtörténeti kutatásai után nagyon valószínűnek lehet tartani tehát, hogy a

magyar irodalmi nyelv előtörténetét a szóbeliség rejti magában, és a kódexirodalom megjelenésakor minden fordító, akár szigorúan egyházi, akár elbeszélő szöveget vett maga elé, tolmácsi gyakorlatban és prédikálás közben szerzett tapasztalatait használta fel a hosszabb szövegek magyarra fordításánál.

Egy másik időszerré vált feladata a magyar átültetésre kiszemelt részletek latinjának irodalmi vizsgálata valamint a latin és a magyar szövegek tüzetes egybevetése lenne. Ma már majdnem minden sor eredetijét ismerjük, ami a Nyelvemléktár 15 kötetében megjelent. Horváth János középkori szintézisének megjelenése óta azonban meglehetősen kevés figyelmet fordítottunk arra, hogy mit, miért és hogyan ültettek át magyarra: milyen magasan állt a „tipikus” személyiség érzelmi és értelmi színvonala, akihez a fordítások szóltak, vagyis mit kellett elhagyni, mit betoldani a magyar szövegekbe, hogy a közönség számára akkori vélemény szerint vallásilag építő, mai nézet szerint hatékony szöveggé alakuljanak. Azt hiszem, hogy itt, ha modernebb módszerekkel is, Horváth János nyomán igazi irodalmi kutatásról lehetne szó: ő volt az, aki elsőnek és mindmáig felülmúlhatatlanul próbálta az irodalmi jellegét kódexeinkből kimutatni. Kinyomozandó lenne

ezáltal az egész magyar irodalmi gondolkodás előtörténete; körülbelül úgy, ahogy Mályusz Elemér feltárta a világi értelmiség kialakulásának előtörténetét.

Teljesen világos ugyanis a könyvben felhozott példa: a Halotti Beszédet vagy az Ómagyar Máriásiralmat több-kevesebb hűséggel latinból fordították magyarra, a Fehérlő- és a Botond mondát kb. ugyanolyan módszerrel magyarból latinra; mindkét szövegcsoport nagyjából azonos műveltségű literátus műve, aki klerikus volt ugyan, de hiba lenne „miséspapi mivoltát tekinteni legfőbb jellemző” vonásának. Értelmiségi, egészen pontosan irodalmi munkát végzett, amelynek eredménye máig számon tartott alkotásként él.

Mályusz Elemér könyve ahhoz segít hozzá, hogy a magyar irodalmi nyelv első szakaszának történetét a középkori papi értelmiségi munka összefüggésében szemléljük, a magyar kódexirodalom termékeiben pedig ugyanezen csoport produktumát lássuk, amely persze hű tükörképe lesz annak a szellemi közegnek, amelyben tevékenykedett. Ugyanakkor az intelligencia történetének ismerete biztosabbá teszi a valóban értékálló művek megértését.

Tarnai Andor

R. J. W. EVANS: THE WECHEL PRESSES: HUMANISM AND CALVINISM IN CENTRAL EUROPE (1572–1627)

Oxford 1975. 74 l. (Past and Present Supplement 2.)

R. Evans könyve a Wechel-nyomda történetéről mind önmagában, mind magyar vonatkozásai révén megkülönböztetett érdeklődésünkre tarthat számot. A kis kötet a nyomda működésének tükrében – az alcím megfogalmazása szerint – a középeurópai humanizmus és kálvinizmus kérdéseit tárgyalja az 1572–1627 közti időszakban. Három nagyobb fejezetre tagolódik. A bevezetésben a Wechel-dinasztia tagjaival ismerkedünk meg, az első fejezetben a kiadványok szerzőgárdáját a kiadókhöz fűző kapcsolatok tárulnak fel előttünk; ezt követi a kelet-európai kapcsolatokat tárgyaló fejezet, majd a harmadik részben az intellektuális kálvinizmus válságát tárgyalja a szerző. Dokumentum-értékű a kötet függeléke (53–74. l.), melyben a Wechel-kiadványok megközelítőleg teljes listáját tanulmányozhatjuk.

A reneszánsz felvirágzásában és elterjedésében oly jelentős szerepet játszó nyomdászat termékeit, a könyveket az utókor is olvasta és becsülte, de azok előállítását még a kutatás is bizony méltánytalanul elhanyagolta. A máig hírnévnek örvendő legnagyobbak (Aldus, Frobenius, Plantin) mellett más közismert nyomdák is – hogy itt például csak Siegmund Feierabendét említsük, – fontos helyet foglaltak el a *res publica litteraria*-ban, mint összekötők, közvetítők hasonló érdeklődésű személyek és közösségek között. Aprólékos ismertetés helyett emeljük ki a lényegét: az imént említett nagy nyomdák közül magyar érdekű feldolgozóra eddig – tudomásunk szerint – csak Aldus Manutius talált (Gerézdi Rabán személyében), pedig a másik kettő (Feierabendet beleértve három) kapcsolatainak felderítése is biztosan